

Lluís Fortuny (Centre Nexus de Barcelona)

AFECTIVITAT I SEXUALITAT EN DISMINUÏTS PSÍQUICS SEVERS I PROFUNDS

RESUM:

El concepte de disminució psíquica engloba a un conjunt de persones heterogènies, amb personalitats molt diverses que també es manifesten òbviament en l'àmbit de l'afectivitat i la sexualitat. Però també la nostra subjectivitat, arrelada en la pròpia experiència, la nostra manera particular de mirar aquestes manifestacions, juga un important paper. És per tot plegat que al parlar d'afectivitat i sexualitat sovint hi ha interpretacions molt diverses. Cal doncs posar-nos d'acord en què entenem per l'afectivitat i la sexualitat però paral·lelament resulta necessària una reflexió sobre les pròpies actituds i les actituds dels altres.

Si bé hi ha aspectes globals que es poden tractar de manera més genèrica, tots tenim situacions concretes, casos particulars, que ens volten pel cap al parlar d'aquests temes. No serà possible analitzar cas per cas, la manca de temps i els molts assistents previstos no ho permeten, però sí que ens centrarem en situacions relativament freqüents com la menstruació, la masturbació, etc.

- ÍNDEX -

- 1.- Què és això de la sexualitat ?
- 2.- Característiques específiques de la sexualitat en els disminuïts psíquics.
- 3.- Els límits de la conducta sexual.
- 4.- Situacions que poden generar dificultats (masturbació, menstruació...)

1.- Què és això de la sexualitat ?

Recordo que una vegada, al iniciar una conferència fent aquesta pregunta als assistents, algú em va dir "Si tu que ets sexòleg no ho saps ja podem plegar!". Fer la pregunta té un doble objectiu: per una part donar a entendre que la sexualitat no és quelcom quadriculat, clar i definit que no admet matisos, consideracions, punts de vista...; en segon lloc es pretén donar, ja des de l'inici, una eina que considero fonamental - i no només en el camp de la disminució psíquica- i és el fet de preguntar, de no donar per sabut, de no pressuposar, de no anar ja amb "una veritat irrefutable" pel davant.

De fet, he pogut constatar que les moltes vegades que he preguntat "què és això de la sexualitat?" les respostes han estat molt variades. Des de la dona embarassada que veia la sexualitat com centralment reproductora a qui considerava el propi plaer com l'element a destacar, per citar només alguns exemples polaritzats.

A mi m'agrada especialment la definició de sexualitat que fa **Eustachio Loperfido**: "La modalitat de ser persona en el teixit de les relacions amb els altres i amb el

mon, i per tant, comença amb la vida mateixa i es va modelant i desenvolupant al llarg de tota ella". És una definició que dona aquesta visió de cosa inacabada, no quadrada i definida que deia abans i que a més remet a les pròpies experiències de relació amb els altres durant tota la vida. Cal dir però que es tracta d'una definició incompleta, que no explicita els aspectes de plaer i de reproducció que també poden anar lligats a la sexualitat. Resumint, entenc que la sexualitat afecta a 3 grans dimensions:

1.- COMUNICACIÓ-RELACIÓ.

2.- PLAER-GRATIFICACIÓ.

3.- REPRODUCCIÓ.

La dimensió reproductiva es té en compte amb l'ús de mètodes anticonceptius, però sovint entra en escena en comptades ocasions (i desgraciadament de vegades sense voler-ho), a excepció de quan l'embaràs es desitja i no arriba o quan la moral religiosa equipara:

sexualitat = reproducció.

De vegades la visió social de la sexualitat és "coitocèntrica". Es considera el coit com l'eix central d'una sexualitat heterosexual i adulta que menysprea altres manifestacions sexuals per molt evidents que aquestes siguin. No cal anar molt lluny per veure els efectes de la Viagra, autèntic fenomen social de masses que fa evident que tot això de les carícies, les abraçades i els petons està molt bé, però després la penetració, eh !

És per això que quan Sigmund Freud va parlar de "sexualitat infantil" va crear un gran enrenou. Era una època, la victoriana, feliçment passada, en la que les "dones-mares" no havien de manifestar cap mena de desig sexual (això només era patrimoni de prostitutes). La sexualitat vàlida i acceptada socialment era la de dins del matrimoni, d'aquí que les mares solteres abandonessin als seus fills en centres benèfics per evitar haver de prostituir-se com única sortida.

Avui dia sabem que la sexualitat no té edat (però sí varia en les diverses etapes), ni estat civil, ni sexe, ni es redueix per a tothom al coit heterosexual. A dones, homosexuals, nens i gent gran se'ls han anat reconeixent, més o menys, els seus drets en aquest àmbit. També ha arribat el torn dels disminuïts físics. En les darreres dècades, la gran quantitat de persones joves afectades de paràlisi motora ha dut a obrir mires en la societat. El grup de disminuïts psíquics és potser el que es beneficia més lentament dels avenços en permissivitat sexual.

2.- Característiques específiques de la sexualitat en els disminuïts psíquics.

Sí bé el terme disminuïts psíquics o discapacitats psíquics remet a un grup humà força heterogeni de persones catalogades en funció de les seves capacitats intel·lectuals, presenten certes característiques comunes en l'àmbit afectiu-sexual que ens fa possible generalitzar.

En un mateix sac trobem persones amb discapacitats d'origen genètic o social. De tota manera, malgrat sigui un o altre l'origen, hi ha una marginació social patent i una reducció (quan no anul·lació) dels seus drets com a persones. Entre els disminuïts psíquics severos i profunds, dels que avui parlarem, aquesta marginació i control social ha portat tradicionalment a tenir-los institucionalitzats o a quedar-se

sempre a casa i, per tant, amb un molt limitat accés al món exterior.

Un limitat accés al món exterior porta a un limitat accés a experiències d'interrelació amb iguals afavoridores d'aprenentatges diversos, entre ells els del món de la sexualitat.

Aquesta limitació en l'experiència, juntament amb la manca d'informació que sovint pateixen, porta a que l'evolució de l'afectivitat i la sexualitat pugui ser molt diferent a la d'altres persones. Però en realitat, si tinguessin les mateixes oportunitats que els "normals" en l'àrea afectiva i sexual la seva evolució no distaria gaire de la nostra. De fet, hi ha autors que diuen que és precisament en aquesta àrea en la que ens assemblen més els "normals" i les persones amb disminució psíquica. Veure la sexualitat en continua evolució, com comentàvem abans, porta a considerar que de fet estem tots mancats, disminuïts afectiva i sexualment. Ells/elles i nosaltres dintre de deu anys tindrem una sexualitat i afectivitat molt més riques com a fruit de les noves experiències (de vegades positives i d'altres negatives)

De tota manera, cal ser rigorosos, en els disminuïts psíquics més profunds i severos no es dona el concepte de "coit". La seva sexualitat no va dirigida a penetrar o ser penetrat/da. Així mateix, tenen els mateixos sentiments que qualsevol persona, però les dificultats intel·lectuals fan que no puguin adonar-se clarament del que senten. Cal dir però, que sovint hi ha la idea errònia que a més intel·ligència més capacitat d'adonar-se dels sentiments i de fet pot ser a l'inrevés. Hi ha persones molt intel·ligents que utilitzen aquesta intel·ligència per "pensar els sentiments". Son persones que, exagerant-ho, reben un premi de 100 milions a la loteria i es diuen "penso que hauria d'estar content", en lloc de saltar alegrement i ja tindran temps després de pensar.

Doncs bé, la manca d'intel·ligència fa que a la persona li passin coses que entén poc o gens. I és que de fet el disminuït psíquic profund té prou feina en diferenciar-se de l'entorn, en saber que ell i la persona de referència són dues persones. Presenten una autonomia molt limitada, sovint cal alimentar-los, netejar-los... Amb aquestes persones cal tenir en compte que el que les hi convé és una persona (o en tot cas les mínimes possibles) de referència. Són persones que toleren molt malament els canvis, que poden patir crisis davant de situacions noves que les hi creen molta angoixa. Viuen en un món que els costa moltíssim d'entendre i que els canvis, per petits que siguin, poden abocar-los a lo "nou-perillós". L'educació sexual amb aquestes persones òbviament no va dirigida a aspectes intel·lectuals. Cal tenir present que quan més limitades siguin les capacitats d'una persona ens hem de centrar més en fer i menys en dir.

Hi ha qui diu que en els disminuïts psíquics profunds i severos no hi ha possibilitat de fer educació sexual. És clar, segons què s'entengui per educació sexual pot tractar-se d'una afirmació correcta. Si el que es vol dir és que són persones a les que no cal explicar-les-hi mètodes anticonceptius o l'anatomia i fisiologia humana en profunditat, estic d'acord amb l'afirmació. De totes maneres, com ja he manifestat, jo entenc la sexualitat com un conjunt de sensacions, plaers, comunicacions... que tenen el cos com a origen. A un disminuït psíquic sempre se li pot ensenyar a gaudir del propi cos, per exemple. Els massatges, les pressions diverses en el cos, els aliments (molt importants) i en definitiva el gaudi dels sentits sempre estan al nostre abast. Jo entenc que això també és sexualitat, si voleu, es tracta d'una sexualitat molt bàsica i limitada. Això és el que podem valorar aquells que hem pogut experimentar altres coses, però és la seva sexualitat, la que coneixen i la que volen. En tot cas la nostra educació sexual pot anar dirigida a ajudar-los a descobrir una mica més enllà, a interessar-se i encuriosir-se per altres expressions de la

sexualitat.

3.- Els límits de la conducta sexual.

Deia al principi d'aquesta conferència que primer cal preguntar. De vegades no serà gaire possible preguntar verbalment. Hi ha disminuïts psíquics amb una molt limitada comunicació amb l'entorn. No obstant, caldrà esbrinar coses en altres llenguatges. Hi ha postures, hi ha mirades, hi ha gestos, tensions musculars, paraules entretallades... que ens diuen coses de les persones. Entenc que la millor actitud és la que pretén estar oberta a escoltar, a veure, a entendre... sense idees prefixades, sense ja saber abans de mirar. Una actitud així ens pot donar molta informació que abans miraven però no veiem. Caldrà que tinguem al cap preguntes com "quin tipus de relacions estableix aquesta persona amb els altres ?" "Hi ha alguna persona per la que presenta predilecció o rebuig ?" "Quins sentiments sembla que presenta amb més freqüència ?", "Com expressa que una cosa li agrada o desagrada ?"...

De tota manera, tan important o més que observar als disminuïts psíquics és que ens observem a nosaltres mateixos. Cal reflexionar sobre la nostra particular manera d'entendre la sexualitat i l'afectivitat. Aquesta reflexió ens durà a veure què és el que tolerem i que no. Hi ha doncs uns límits. Per unes persones els límits són uns i per altres són diferents. Hi ha qui té dificultats per explicar què fa amb la parella i altres que fins i tot els costa dir que la tenen. De fet, la meua experiència és que hi ha centres en que es diu "nosaltres no tenim cap problema en quant a la sexualitat" i després resulta que són els centres més problemàtics, en els que està tot clar perquè de fet no ho han parlat mai i no s'han adonat de les diferències que hi ha entre uns i altres. Quan s'obre el diàleg en aquest cap són inevitables els punts de vista diferents. Hi ha qui considera que la masturbació es pot permetre a tot arreu i qui considera que hi ha determinats llocs on és acceptable; hi ha qui considera que les habitacions han de ser per sexes i qui els vol barrejar, etc. Son simplement exemples de coses sovint no parlades, en les que o bé s'accepta el criteri que la institució té marcat des de sempre o cadascú fa el que vol i pot quan es dona el cas. Entenc que es fa urgent parlar seriosament sobre aspectes relacionats amb la sexualitat i l'afectivitat. És tant important saber si una persona menja o no menja com si ara es masturba i abans no o ara s'apropa i vol relacionar-se i abans es quedava en un racó. Parlar portarà a la discrepància (si tothom pot expressar-se lliurement) i entenc que cal arribar a acords mínims respecte a les actuacions a realitzar davant de situacions típiques. Tot seguit m'agradaria fer algunes reflexions en torn algunes de les situacions més freqüents.

4.- Situacions que poden generar dificultats (masturbació, menstruació...)

De vegades hi ha qui s'esforça molt per ensenyar a un disminuït/da psíquic/a a fer pipí al lavabo i en canvi, quan la mateixa persona es masturba a qualsevol lloc no es considera necessari ensenyar-li privacitat. Cal tenir present que si una persona pot aprendre a anar al lavabo a fer pipí, també pot aprendre a masturbar-se en un lloc privat.

És clar que la nostra intervenció caldrà que s'ajusti al nivell de la persona. No podem esperar convèncer a un disminuït/da psíquic/a profund/a que s'està masturbant que el pati no és el millor lloc, cal simplement agafar-lo/la suaument i portar-lo als lavabos o a qualsevol lloc privat tot dient-li paraules curtes del tipus

"aquí no". La nostra actitud, to de veu, moviments... cal que siguin pausats, tranquils, precisament per transmetre no verbalment que el que fan està bé i que en tot cas el lloc no és l'adequat.

La menstruació en les noies pot ser altra font de conflictes. Parteixo de la base que cal afavorir l'autonomia a qualsevol nivell de disminució. Sempre serà millor donar eines per a fer-se'n càrrec d'una mateixa en lo possible. Si una noia pot atendre a la seva neteja corporal amb el canvi de compreses regular millor que no li facin els educadors. Si una noia no pot atendre a la neteja corporal però sí que pot avisar que comença a tenir símptomes que indiquen la imminent aparició de la regla caldrà animar-la a que avisi. En últim extrem, en els casos que no sigui possible cap mena d'autonomia, potser caldrà que portem rigorosament anotades les dates en les que té la regla i que ens permeti tenir una idea aproximada de quan és possible que li torni a aparèixer.

L'edat habitual en la que apareix la menstruació en les noies és entre els 11 i 13 anys, però la realitat és que hi ha grans variacions individuals. Hi ha noies que presenten la menarquia (la primera regla) als 9 anys i altres als 17. És important parlar de la menstruació abans de que arribi. ja que si la menstruació es produeix sense saber què passa es poden originar crisis severes. Tota dona que hagi tingut la regla sense que ningú li hagi explicat res sap que es passa molt malament. Una pista que ens indica que s'apropa l'aparició de la menarquia és el creixement de tot el cos i el desenvolupament dels pits en la noia, amb l'enfosquiment dels mugrons. Davant d'aquests canvis físics és important no diferir més l'enfrontar el tema. De vegades la dificultat estarà en com explicar-li a una noia amb disminució psíquica profunda un tema com aquest. Deia abans que a nivells més baixos més fer i menys parlar i en aquest cas segueix sent així. Potser la mare o una germana es poden canviar les compreses en presència de la noia abans que aquesta comenci les menstruacions. També se li pot donar a tocar una compresa o un tampó. Cal que aquests materials li siguin familiars, que vegi de manera natural el fet de canviar-se una compresa o un tampó.

Cal insistir també en el comportament adequat quan està menstruant. Hi ha noies que troben divertit treure's la compresa i ensenyar-la o anar dient a tothom que tenen la regla. Cal transmetre que son coses íntimes, que cal dir a persones que les poden ajudar en la neteja però res més. I en tot cas, quan una noia es treu una compresa i ho empastifa tot lo menys adequat es esverar-se i mostrar-li que ens molesta perquè podria arribar a passar que trobés divertit provocar com a manera de cridar l'atenció i que estiguin per ella. És millor conservar la calma i tractar d'estar per ella sense que tingui necessitat d'aconseguir atenció d'aquesta manera.

Altra situació freqüent i que acostuma a incomodar als educadors és la dificultat que tenen els nois i noies amb disminució psíquica per a ser discrets. Hi ha dificultats per adonar-se'n de les coses que podem incomodar als altres. De fet, tots els disminuïts psíquics tenen dificultats per posar-se en el lloc de l'altra, per entendre els sentiments i pensaments que té l'altra. A nivells més baixos això es dona amb més intensitat, fins al punt que poden arribar a ignorar l'existència de l'altra. És per això que poden preguntar-nos coses molt íntimes i no adonar-se que ens pot incomodar, o que poden dir a una tenda que es masturben i es queden tan amples. Es fa imprescindible amb ells ser explícits en indicar quines coses es pregunten i quines no, quines coses es parlen amb les amistats i quines no, com es saluda a un desconegut o a un amic, etc. En definitiva, cal que els ensenyem a diferenciar entre lo públic i lo privat, allò que es pot compartir amb tothom i allò que ens reservem per a nosaltres. Quan fem això hi ha l'inconvenient de que de vegades diran "això no t'ho vull explicar" i caldrà respectar-ho, d'altra manera seria voler seguir

tractant-los com a nens que sovint no són.

Barcelona, juliol de 1999